ARHAISME LEXICALE ŞI FONOMORFOLOGICE ÎN PRIMELE CĂRŢI ROMÂNEŞTI DE BUCATE

EMANUELA I. DIMA
Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române

1. Consideraţii generale

Primele cărţi de bucate româneşti au fost alcătuite în Moldova, la jumătatea secolului al XIX-lea, cu puţin timp înainte de unirea Principatelor Române, ceea ce explică unele trăsături fonetice, morfosintactice şi lexicale – regionale şi arhaice – proprii acestor lucrări, desigur privite prin prisma unor etape ulterioare din evoluţia limbii române şi a unui anume registru stilistic, supus normării, relativ neutru din punctul de vedere al utilizării particularităţilor regionale sau arhaice.

Prima dintre aceste lucrări a fost atribuită unor figuri proeminente ale culturii româneşti, Mihail Kogălniceanu şi Costache Negruzzi, autori ai *Cărţii de bucate boiereşti,* apărută în 1841 la Iaşi, la *Cantora Foaiei Săteşti* şi reeditată aproape imediat în 1842 şi 1846; cea de-a doua, *Reţete cercate în număr de 500 din bucătăria cea mare a lui Robert*, îl are ca autor declarat pe postelnicul Manolachi Drăghici, unul dintre boierii de la curtea lui Ioniţă Sandu Sturdza, mai apoi a domnitorului Alexandru Şuţu, preşedinte al tribunalului din Dorohoi şi al celui din Galaţi, figură marcantă, aşadar, în peisajul politic al vremii (ca, de altfel, şi ceilalţi doi autori mai sus menţionaţi), a cărui personalitate a intrat însă, după dispariţia fizică a acestuia, într-un relativ con de umbră.

După cum era de aşteptat, aceste două cărţi au mai multe aspecte comune, tributare, majoritatea, nu numai regiunii şi perioadei în care au fost elaborate, dar şi sistemului grafic în care au fost redate, având unele trăsături care, din perpectiva statutului actual al limbii, intră în categoria arhaismelor; pe lângă acestea există unele particularităţi specifice acestor texte care ar putea fi atribuite idiolectului autorilor, care pot ajuta la descrierea acestora.

Lucrarea colectivă *Carte de bucate boiereşti. 200 reţete cercate de bucate, prăjituri şi alte trebi gospodăreşti* este considerată ca fiind o compilare de reţete autohtone, dar şi de traduceri din germană sau franceză ale unor modalităţi de preparare a mâncărurilor sau a băuturilor, însă, fiind prima lucrare gastronomică tipărită, cunoscută în istoria literaturii de specialitate româneşti, are marele merit de a fi consemnat *în scris* vocabularul gastronomic aflat în uz la jumătatea secolului al XIX-lea în Moldova, merit sporit, după cum vom vedea, de o anumită tendinţă de evitare a particularităţilor lingvistice dialectale. Unităţile frastice care compun aceste lucrări cunosc o modalitate particulară de structurare, impusă în primul rând de cerinţele modalităţii de scriere în alfabetul chirilic, dar şi de cele pragmatice şi stilistice de comunicare.

BDD-V1127 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.187 (2026-01-06 22:29:49 UTC)

Lucrarea postelnicului Drăghici, publicată în 1846, reprezintă traducerea şi adaptarea volumului *La grande cuisine simplifiée, art de la cuisine nouvelle mise à la portée de tous de fortunes suivie de la Charcuterie, de la Pâtisserie, de l'office, des Conserves de légumes et précédée d'un Dictionnaire de Cuisinier*, apărut la Paris la editura Audot în 1845.

Trăsăturile specifice acestor două lucrări de pionierat din gastronomia românească pot fi urmărite la toate nivelele textelor respective, fonetic, lexico-semantic, sau la cel al construcției frazei. Condiționată de cerințele comunicaționale cărora aceste texte erau chemate să răspundă, structura frazei are, la nivelul ambelor lucrări, o modalitate particulară de alcătuire, care a şi supraviețuit, de altfel, timpului, impunându-se în constituirea ulterioară a acestui tip de texte. Din perspectiva realităților lingvistice ulterioare, acesta pare a fi aspectul particular prin care aceste două lucrări au contribuit la constituirea tipului de discurs specific domeniului gastronomic românesc.

2. Particularități fonetice / fonologice

2.1. La acest nivel ambele lucrări se disting prin existența mai multor trăsături specifice unor etape vechi şi foarte vechi de evoluție din istoria limbii, caracterizabile, deci, din perspectivă actuală şi literară, ca ***arhaisme***, al căror areal de circulație pare a se fi restrâns, din varii motive, la jumătatea nordică şi nord-estică a teritoriului. Cele mai multe însă, fiind considerate ulterioare etapei de comunitate lingvistică, secundare în raport cu aceasta, sunt, din perspectiva diasistemului actual, ***regionalisme***.

Analizate prin prisma modului în care fiecare lucrare se raportează la trăsăturile fonetice considerate a particulariza în cel mai înalt grad acest subdialect, se poate remarca o anume tendință, prezentă la toți autorii, de evitare a consemnării unor practici articulatorii specifice, cum ar fi *palatalizarea labialelor* (sau *fricativizarea africatelor*). Ocolirea acestui tip de trăsături pare a fi fost intenționată, ceea ce s-ar explica prin conştiința existenței, chiar la nivel dialectal, a unei anumite norme, specifice registrului cultivat al limbii.

2.1.1. În categoria ***arhaismelor fonologice*** remarcăm consemnarea unor lexeme (nu neapărat specifice vocabularului gastronomic), care prezintă *conservarea africatelor velare nefricativizate,* specifice unui stadiu de evoluție vechi, intermediar: „cercând-o de sare ca să aibă *de agiuns*" (MD R 17 / 12); „precât ț-*ar agiunge* să cuprindă picioarele" (MD R 253 / 126); „pune grămăjoare din umplutura arătată mai *gios*" (MD R 8 / 7); „razi *giumătate* funt de ciocolată" (MD R 397 / 208); „adăogând şi ceialaltă *giumătate* de sirop" (MD R 406 / 213); „apoi aşază pârjoalele pe farfurii şi fă garnitură *împregiur* cu sardele" (K&N R 14 / 14); „şi făcându-le *împregiur* o cunună de hamut sau altă, dă-le în masă" (K&N R 17 / 16). Dată fiind vechimea lui, acest fenomen este specific de regulă elementelor moştenite ale limbii.

2.1.2. Ar trebui menționată, cu statut de arhaism, şi *conservarea lui î etimologic* în rădăcina unor verbe sau a derivatelor acestora: „pune frunzele cele de slănină şi întinde înuntru *împlutura*" (K&N R 16 / 15).

2.2. Desigur vechi sunt şi alte particularități articulatorii, considerate însă de majoritatea dialectologilor, ca fiind ulterioare etapei românei comune, cu statut de ***regionalisme***, aşadar.

2.2.1. Aici trebuie semnalată tendința de *rostire dură a unor consoane,* caracteristică ambelor lucrări, prin care fricativele dentale [*s*], [*z*], cele prepalatale [*ş*], [*j*] şi africata prepalatală surdă [*ţ*] admit după ele exclusiv prezența vocalelor din seria centrală. Astfel, [*e*] şi [*i*] trec în mod constant la corespondentele lor [*ă*], respectiv [*î*]: „trece-o prin *şărvet* sau prin *sâtă*" (MD R 22 / 15); „le fierbe *osăbit*" (ibid.); „alămâie *zămoasă*" (K&N R 123 / 52); „zamă

BDD-V1127 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.187 (2026-01-06 22:29:49 UTC)

sacă" (MD R 20 / 14); „sos *galbân* de *viţăl*" (MD R 6 / 7); „mâncare de castraveţi cu *oţăt*" (MD R 130 / 58); „*ţălină* făcăluită" (MD R 127 / 56).

2.2.2. În acelaşi context fonetic diftongul [*e̯a*] se monoftonghează: „să pui amestecătura în oală şi să o umpli cu *zamă* bună" (K&N R 1 / 9); „apoi le coperi cald şi le laşi să *dospască*" (K&N R 138 / 57); „adăogând cu apă pe cât va *scăde* fiertura" (MD R 15 / 11).

2.2.3. O altă trăsătură specifică, ***tendinţa de evitare a duritătii sonore***, materializată prin *fricativizarea africatelor, palatalizarea labialelor* şi a *labiodentalelor* în stadii finale este, după cum am menţionat mai sus, aproape cu desăvârşire evitată de aceşti autori, fără să putem presupune că aceste particularităţi fonetice le erau necunoscute, ci dimpotrivă, după cum atestă unele fapte lingvistice.

Astfel, sintagma *a pisa în chiuă* / *chiuliţă* se poate regăsi adesea în traducerea efectuată de Manolachi Drăghici: „turnând mazărea în *chiuă*, o pisază tot adăugând zamă de rasol" (MD R 12 / 9), „după ce să vor găti de fiert, scurge-le, pisază-le în *chiuă*" (id., R 127 / 56), „după ce vor fierbe bine, scurge-le şi făcăluieşte-le în *chiuă*" (id., R 125 / 56), „şi le pune în *chiuliţă* de le pisază" (id., R 432 / 231). Lexemul *chiuă* reprezintă varianta regională, cu palatalizarea bilabialei iniţiale, a cuvântului *piuă*, moştenit cel mai probabil din lat. **pilla* (DLR, s.v.). De remarcat însă conservarea bilabialei iniţiale la verbul care de regulă însoţeşte acest substantiv, *a pisa,* ca şi apariţia, alternativă, a formei *piuliţă*: „pisază-i într-o *piuliţă* curată" (MD R 393 / 206).

La acelaşi autor mai întâlnim verbul *a ghili* „a înălbi pânza prin înmuierea ei în apă", împrumut din ucr. *biliti* „a albi", folosit aici cu sensul „a opări ceapa în grăsime până devine transparentă", prezent în lucrarea analizată exclusiv în varianta cu palatalizarea consoanei iniţiale în stadiul final, /ǵ/: „supă de verdeţe *ghilită*" (MD R 41 / 23), „*ghileşte*-le în uncrop" (MD R 127 / 56).

Verbul *a chelmui* „a presăra cu făină planşeta", care, de asemenea, se regăseşte în traducerea efectuată de postelnic, „*chelmuieşte*-ţi masa cu făină frumos" (MD R 350 / 183), poate fi legat de *pielm* „făină de grâu, de porumb, de cea mai bună calitate" (DLR, s.v.) şi nu este altceva, după părerea noastră, decât varianta cu palatalizarea consoanei iniţiale a verbului derivat, a *pielmui.* Aceeaşi este situaţia şi cu *chersâcă*, „asămine urmezi şi cu zarzăre şi cu *chersâce*" (MD R 386 / 202), variantă fonetică pentru *piersică,* de altfel rar întâlnită în lucrare, aproape ca o scăpare: forma cu bilabiala păstrată, *piersică*, este, totuşi, preponderentă.

Lucrarea colectivă, atribuită lui Negruzzi şi Kogălniceanu este, din această perspectivă, mai strictă, aici regăsim doar îmbinarea „cinci *chipăruşi* pisate" (K&N R 74 / 36), unde *chipăruş* „ardei iute" este un diminutiv de la *chiper*, varianta palatalizată a lui *piper* (probabil un împrumut din ngr. *pipéri* şi din sl. *piperŭ*) (DEX, s.v.), aproape singurul element lexical-martor al faptului că fenomenul palatalizării labialelor nu le era străin nici acestor doi autori. Forma *chiper*(*iu*) pentru *piper,* este însă absolut absentă din textul redactat de aceştia.

Aceste fapte argumentează ipoteza că fenomenul de palatalizare a labialelor şi labiodentalelor era cunoscut şi familiar autorilor, fiind însă evitat în mod conştient şi cu oarecare consecvenţă în elaborarea celor două lucrări, urmare a faptului că a fost, probabil, asociat fie cu oralitatea, fie cu aspectul necultivat al limbii.

2.2.4. Corelativ cu tendinţa de rostire dură a unor consoane, constant înregistrată în ambele lucrări, se poate menţiona aici, în ceea ce priveşte *vocalele*, ***prezenţa sunetelor mai puţin ample***: [*e*] şi [*i*] trec la corespondentele lor din seria centrală, [*ă*] şi [*î*], fenomen menţionat şi mai sus, diftongul [*e̯a*] se reduce la [*a*] în companie fonetică cu realizare dură (seria consoanelor aflate în această poziţie fiind însă mai numeroasă decât cea menţionată mai sus); diftongul [*i̯a*] se asimilează la [*i̯e*] în poziţie accentuată: „rădică şi albuşul *osăbit*" (MD

BDD-V1127 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.187 (2026-01-06 22:29:49 UTC)

R 377 / 196); „când vei amesteca albuşul cu *gălbănuşul*” (MD R 377 / 197); „*să* se *prăjască* puţin” (K&N R 2 / 10); „dacă s-ar părea că floarea nu-i *pre* frumoasă” (MD R 22 / 15); „poţi adăogi puţin unt de raci […], dacă vei *ave*” (MD R 21 / 14); „marole şi rânză fearte bine şi *tăiete* mărunţel” (K&N R 1 / 9); „ţine-le puţin *muete* în zamă de rasol” (MD R 16 / 11).

Automatismul de rostire este atât de puternic încât acest tratament fonetic se aplică şi neologismelor: „*jăle* de alămâie” (MD R 407 / 214), „supă de *fede*” (MD R 5 / 6); „*sufle* de mere” (K&N R 159 / 65); „orez cu ciocolată şi cu *şodo*” (K&N R 162 / 66); „budincă cu *şoto*” (K&N R 118 / 50).

Trebuie să remarcăm aici că toate aceste ultime trei fenomene apar relativ constant în ambele lucrări, însă în mod curios, alternativ cu variantele considerate ulterior ca literare: *oţăt*, de pildă, se poate regăsi şi în varianta *oţet, sâtă* apare alternativ cu *sită*, *gălbănuşe* apare şi în forma *gălbenuşe* etc. Chiar formele cu fricativizarea africatei velare (*ajuns, jos,* de pildă), tind a lua locul, în lucrarea postelnicului, variantelor fonetice vechi, ce prezintă conservarea acesteia (*agiuns*).

2.2.5. O altă particularitate care se poate regăsi în ambele lucrări este *trecerea lui ă la a în poziţie atonă* (atât *înainte,* cât şi *după accent*), fenomen consecvent înregistrat însă numai în lucrarea colectivă: „apoi să iei două ocă *zahar* să le fierbi” (K&N R 182 / 74); „apoi ie douăsprezece sardele *spalate*” (K&N R 14 / 14); „apoi le mai pui puţin pe *jaratic*” (K&N R 28 / 19); „sos cu *patlagele* roşii” (K&N R 83 / 38). În lucrarea postelnicului fenomenul acesta se întâlneşte foarte rar: „şi mai adăugând *zahar* pisat ca o lingură” (MD R 354 / 185), „*macrişul* cel de toamnă este cel mai bun de păstrat” (MD R 499 / 292), variantele fonetice preferate de acest autor fiind cele considerate primare, care conservă vocala *ă*.

2.2.6. De asemenea, *proteza lui a la iniţială de cuvânt*, specifică graiurilor de tip nordic, pentru unele cuvinte, cel puţin, apare în ambele lucrări: „stoarce peste dânsele zamă de la o *alămâie*” (K&N R 14 / 14); „apoi iei puţină măduvă, coajă de *alămâie*” (K&N R 33 / 20); „fierbi-le apoi încet patru ceasuri, *apipăind* pielea pe deasupra” (MD R 178 / 83).

2.2.7. *Proteza consonantică* se regăseşte mai rar şi numai la anumite lexeme – *arpagic*, de pildă – apare în ambele lucrări şi în varianta *harpagic*(*ă*): „opăreşte verdeţuri de salată precum petrinjel, rozmarin, *harpagic*” (MD R 107 / 48); „pune o litră de zamă […], puţin petrinjel verde, puţină *harpacică*” (K&N R 15 / 15).

2.2.8. Ca o particularitate idiolectală ar trebui semnalată prezenţa elementului vocalic asilabic [*u̯*] în finalul cuvintelor al căror radical se termină în [*r*] precedat de vocală. Astfel, în lucrarea colectivă apar constant formele *astariu, cuptoriu, grătariu* sau *piperiu*: „apoi să o strecori prin *astariu* curat” (K&N R 171 / 69), „deasupra pui celelalte jumătăţi şi o dai în *cuptoriu*” (K&N R 19 / 16); „apoi îi pui pe un *grătariu* uns cu unt şi îi frigi încet” (K&N R 16 / 15); „puţină harpacică şi *piperiu* pisat” (K&N R 15 / 15).

2.2.9. Ambele lucrări marcau, în grafia autorilor, pe *u final* asilabic, grafem eliminat însă de editori din raţiuni evidente în variantele transliterate ale ambelor lucrări, fenomenul reprezentând, în optica acestora, o etapă depăşită din evoluţia limbii. Este posibil însă ca acesta să nu fi redat, pentru perioada şi regiunea în care au fost elaborate aceste lucrări, un sunet inexistent, după cum sugerează mărturia unor dialectologi care susţin înregistrarea unui *u scurt asilabic* la finalul mai multor cuvinte cu circulaţie în arealul specific moldovenesc: *lup*^{u}, *fag*^{u}, *moş*^{u} etc., sesizabil încă în vorbirea unor subiecţi, în urma anchetelor înregistrate în urmă cu o jumătate de secol (TDR: 213). Aşadar, *u scurt asilabic* este posibil să fi marcat, la jumătatea secolului al XIX-lea în dialectele nordice, un sunet cu existenţă reală.

BDD-V1127 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.187 (2026-01-06 22:29:49 UTC)

3. Caracteristici morfologice

3.1. În ceea ce priveşte ***substantivul*** ambele lucrări prezintă unele fenomene particulare prin arhaism.

3.1.1. Astfel, toţi autorii întrebuinţează unele substantive-nume de alimente sau de legume ale căror *forme de plural* se formează cu desinenţe vechi, fie *-i*: *legumi, supi, cojiţi, gălbenuşi*; mai rar *-e*: *ciuperce*, fie *-uri*: *rămăşiţuri*.

3.1.2. O altă trăsătură, prezentă în ambele lucrări, este *fluctuaţia de gen* (ceea ce indică o fluctuaţie de flexiune): *anghinare*, de pildă, apare la Negruzzi şi Kogălniceanu cu forma de masculin *anghinari*, cu pluralul *anghinari*: „să iei *anghenari* şi să le curăţi frunzele cele groase […], apoi scobeşte puţin *anghinarii*, apoi pune un ou înuntru şi puţină sare şi piperiu şi umple *anghinarii*, apoi îi fierbi puţin" (K&N R27 / 19); altele apar ca feminine, spre deosebire de statutul lor actual, la nivelul aspectului normat al limbii: la Kogălniceanu şi Negruzzi apare forma *cartofă* (pl. *cartofe*): „să speli *cartofele* şi să le cureţi" (K&N R 28/19); „tăvălind fieştecare *cartofă* în făină, o pune în unt" (ibid.). Pentru acelaşi referent în lucrarea postelnicului avem a face numai cu forma *cartofle*, varianta fonetică etimologică (germ. *Kartofle*): „ia *cartofle* galbine, curăţi-le şi le taie bucăţi într-o tingire, apoi umple-o cu apă până deasupra *cartoflelor*" (MD R 128/57).

Fluctuaţiile de desinenţă a pluralului se pot întâlni chiar la acelaşi autor: *limbă* cunoaşte pluralul *limbi*, alternativ cu *limbe*, în chiar cuprinsul aceleiaşi reţete: „*limbi* de viţăl, mâncare cu sos de capere", „pentru ca să poţi face o mâncare îţi trebuie mai multe *limbe*" (MD R 181/85); forma de plural *verdeţuri* este folosită, la fel, alternativ cu *verdeţe*: „această supă se alcătuieşte din multe *verdeţuri*", „care *verdeţe*, acele cu rădăcini" (MD R 10/8). *Gălbenuş* cunoaşte, şi el, un tratament diferit: în lucrarea postelnicului, apare ca neutru cu pluralul în *-e*: *gălbănuşe*, dar şi ca masculin cu pluralul în *-i*: *gălbănuşi*. În schimb, în textul realizat prin colaborare acest substantiv este relativ consecvent înregistrat ca neutru în *-uri*: *gălbănuşuri*. *Caralab* „ridiche" este înregistrat în lucrarea colectivă şi cu varianta *caralabă*, cu formele de plural *caralabi*, respectiv *caralabe*; *fistic* cunoaşte alternativ, la aceiaşi autori mai multe forme de plural: *fâstâci*, respectiv, *fâstâcuri*, varianta de singular este consemnată la aceşti autori şi cu alofonele *fâstâc* (forma etimologică) şi *festic*.

Un caz particular îl constituie înregistrarea ca *defectiv de număr* a unui substantiv care, cel puţin la nivelul limbii actuale, intră în categoria invariabilelor. Astfel, *fasole*, substantiv preferat în mod curent în contexte de singular, este recurent folosit în lucrarea postelnicului, ca *pluralia tantum*: „*fasole* roşii făcăluite" (MD R 125/55); „pune *fasole* de cele albe fierte cu jambon" (MD R 129/57); „mulţi făcăluiesc şi ceapa ca *fasolile*" (ibid.).

3.2. Ca o particularitate, ***adjectivul*** cunoaşte, ca şi ***adverbul***, comparativul cu *talis*: „babe opărite *tare* bune" (K&N R 138/57).

3.3. ***Pronumele*** cunoaşte o trăsătură de uz arhaică, ce merită menţionată aici, anume apariţia pronumelui (*d*)*ânsul*, (*d*)*ânsa* în contexte în care referenţii sunt inanimaţi: „când va fi să o dai în masă, toarnă zama peste *dânsele* [rotiţe din coajă de pâne] în castron şi te slujeşte" (MD R 17/12); „apoi să tai franzelă rumenită şi să pui în chisă împreună cu codiţele şi cu picioarele racilor, şi să torni zama peste *dânşii* şi să dai la masă" (K&N R 2/10), desigur particularitate regională activă încă la nivelul acestui idiom.

BDD-V1127 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.187 (2026-01-06 22:29:49 UTC)

3.4. Referitor la regimul modal şi temporal al ***verbului*** se poate constata că acesta este relativ asemănător în ambele lucrări. La toţii autorii se constată preferinţa pentru *imperativ* folosit, de regulă, alternativ cu *conjunctivul prezent* cu valoare de imperativ. Lucrarea colectivă, cel puţin, cunoaşte uzul acestor două moduri în proporţii aproape egale, sugerând opţiunea aproape conştientă pentru această alternanţă.

Mult mai rar se poate regăsi *indicativul prezent* cu valoare de imperativ, sau, urmând în propoziţii aflate în raport de coordonare cu cele anterioare, verbul se află la *viitorul indicativului*. După cum era de aşteptat, aceste alternanţe sunt mai frecvente în lucrarea celor doi autori, relativ liberi de influenţa unui model.

Reflexivul impersonal, preferat ulterior în elaborarea unor lucrări asemănătoare şi folosit până în prezent în mai toate lucrările de specialitate, apare în ambele lucrări foarte rar, ocazional.

Interesant de remarcat în acest context este alternanţa de mod şi de persoană a verbului în enunţul aceleiaşi reţete, trădând o anume inconsecvenţă în elaborarea logică a acesteia.

> „ie un but de oaie şi faci pârjoale sau le faci de costiţe; apoi ie douăsprezece sardele spalate […], şi le toacă cu petrinjel şi tare subţire, apoi ie tocătura aceea şi o întinde subţire pe pârjoale […], apoi ie crieri de la un miel le curăţă şi le toacă bine cu petrinjel şi cu piperiu şi sare; să le prăjască cu puţin unt, apoi să întindă aceasta pe franzelă şi să puie altă franzelă deasupra; apoi aşază pârjoalele pe farfurii şi fă garnitură împregiur cu sardele” (K&N R 14 / 14).

În cuprinsul cărţii elaborate în colaborare există, totuşi, puţine astfel de alcătuiri cu fracturi de logică, cele mai multe urmăresc firul alocuţiunii cu persoana cititorului, după cum indică şi consecvenţa în utilizarea aceleiaşi persoane a verbului.

Traducerea efectuată de postelnic este, desigur, tributară modelului francez, care utilizează relativ constant imperativul persoanei a II-a plural, rar reflexivul impersonal, de aici şi preponderenţa la nivelul acestui text a imperativului, însă la singularul persoanei a doua. Conjunctivul cu valoare de imperativ apare rar în această lucrare, reflexivul impersonal încă şi mai rar.

Unele particularităţi sunt legate de preferinţa pentru verbele de conjugarea a IV-a, de pildă, raportat la varianta literară, unde uzul admite conjugarea I: *a adăogi*, *a curăţi* sunt în mod regulat folosite în lucrarea postelnicului Drăghici, *a adăuga* sau *a curăţa* nu apar, de pildă, deloc: „dacă *vei adăogi* o bucată de grăsime de pasăre” (MD R 19 / 13); „după ce le *vei curăţi* bine înlăuntru” (MD R 15 / 10).

Prezenţa *formelor iotacizate*, etimologice, înscrie ambele lucrări într-un areal mai larg, conservator: „*ie* un but de oaie” (K&N R 14 / 14), „apoi *să se ieie* puţin unt într-o tigaie” (K&N R 13 / 14), „ca *să nu*-i *deie* gust sălciu” (MD R 60 / 31), „*puind-o* în zamă de rasol cu sare” (MD R 12 / 9), „*puind* lapte cald pe cât cuprinde făina” (K&N R 149 / 61), „să *puie* altă franzelă deasupra” (K&N R 14 / 14), „să *rămâie* jumătate de ocă” (K&N R 21 / 17).

Conjugarea tare apare rar, fiind preferată numai la câteva verbe: „cu un sfert de ceas înainte de datul în masă, *sar-o* puţin” (MD R 212 / 102), „mai *potoale* focul” (MD 53 / 28).

4. Sintaxa frazei

Structura particulară frazei, alcătuită din numeroase propoziţii scurte, este intim corelată cu cerinţele pragmatice de comunicare căreia aceasta trebuie să-i răspundă: transmiterea de informaţii de la autor, aflat în postura unei persoane iniţiate, către cititor, care trebuie

BDD-V1127 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.187 (2026-01-06 22:29:49 UTC)

familiarizat cu un domeniu care se presupune că se află oarecum în afara competenței sale. Desigur, astfel se explică şi regimul modal şi temporal al verbului, dar şi structura aparte a grupului nominal care participă uneori la alcătuirea propoziției.

4.1. Frazele sunt lungi (unele rețete sunt alcătuite dintr-o singură unitate frastică, aspect care poate fi pus şi pe seama particularităților alfabetului chirilic care impunea această formă, de *scripta continua*), formate de regulă prin coordonare (copulativă sau prin juxtapunere), implicând mai multe propoziții scurte, reduse uneori exclusiv la *grupul verbal*, al cărui cap de grup se află aproape cu regularitate în funcție predicativă. Subordonatele, mai numeroase în lucrarea postelnicului, sunt de regulă temporale: „după ce vei opări un purcel […], spintecă-l pe pântece" (MD R 255 / 127).

4.2. Constituenții grupului verbal sunt de regulă *modalizatori – adverbe* sau *semiadverbe de mod* – care se referă, semantic, la unele particularități (modale sau temporale) de preparare a ingredientelor. Ca particularitate de topică în cadrul grupului verbal este de consemnat antepunerea constantă a semiadverbului: „le lasă să *cam* scadă în untul acela" (MD R 10 / 8), ceea ce duce, prin dublarea cu un adverb postpus, la apariția unor îmbinări pleonastice: „*cam* zvântează-l *puțin* pe foc (MD R 354 / 185).

4.3. O particularitate regională, în prezent arhaică, a construcției verbale ar putea fi considerată apariția *îmbinărilor cu infinitivul*: „să-i cureți toată grăsimea de pe deasupra, fără *a* o *tulbura* umblând până în fundul vasului" (MD R 55 / 29). „împănează spârcul […], având îngrijire *a curăța* şoricul slăninei" (id., R 214 / 103). De remarcat că, numeric, structurile cu conjunctivul sunt totuşi predominante.

4.4. Dat fiind regimul modal şi personal al verbului – de regulă singularul persoanei a II-a a imperativului – capul *grupului nominal* nu are funcție de subiect, ci aproape exclusiv de complement direct, rar de circumstanțial instrumental.

Grupul nominal include, de regulă, o succesiune de substantive, nume de părți ale corpului animalelor, nume de legume, fructe sau alte ingrediente, coordonate copulativ sau prin juxtapunere. Termenii subordonați, de regulă adjective calificative sau cantitative, se referă, semantic, la unele proprietăți de dorit sau, dimpotrivă, de ocolit, ale acestora.

4.5. Construcția frazei prezintă şi o altă particularitate ce merită semnalată aici, având patru sau cinci propoziții coordonate, al căror verb, de regulă la imperativ, prezintă postpunerea (normală pentru o astfel de construcție) a complementului direct, ultima propoziție însă inversează această ordine, oarecum echilibrând ansamblul anterior de fraze şi anunțând, în fond, încheierea logică a expunerii:

> „mai potoale focul, mai adaugă apă îndoită cu zamă de rasol, trage-o la marginea focului şi o mai fierbe foarte încet"; „strecură-l prin şervet, scoate-i grăsimea de tot ce să va arăta şi îl întrebuințază" (MD R 53 / 28).

Structura menționată este caracteristică în exclusivitate textului tradus de postelnicul Drăghici, dar, aspect interesant, nu apare în originalul francez care preferă o structură uniformă, aproape monotonă, cu postpunerea complementului direct după imperativ până la ultima propoziție. Alcătuirea particulară a textului românesc, aproape eufonică, se datorează în mod cert autorului traducerii.

BDD-V1127 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.187 (2026-01-06 22:29:49 UTC)

5. Particularități lexicale

Alături de caracteristicile *fonetice,* ceea ce contribuie la încadrarea temporală şi regională a acestor două lucrări, oferind o mai bună modalitate de particularizare a celor două lucrări, în fond a idiolectului autorilor, este tocmai *corpusul lexical* regional.

La nivelul ambelor lucrări se pot regăsi elemente specifice stratului lexical ***moştenit,*** cele mai numeroase având şi în prezent statut de regionalisme, fiind incompatibile, aşadar, cu registrul normat al limbii actuale. Aici se include un element de substrat, frecvent în ambele lucrări: *rânză* „stomac de pasăre, pipotă", şi câteva cuvinte moştenite din latină: *arm* „picior", *curechi* „varză", *frupt* în sintagma *de frupt* „de dulce", *mascur* „porc castrat", *mursă* „suc, zeamă must", *poamă* „fruct", *pur* „praz; usturoi", *rărunchi* „rinichi". Unele verbe – *a anina* „a agăța" şi *a cerca* „a gusta" – apar, însă, exclusiv în lucrarea postelnicului ca, de altfel, şi unele cultisme (*a analoghica*, de pildă).

Ar trebui menționat aici şi faptul legat de apariția constantă a unor cuvinte în ***forma*** lor ***etimologică*** – *pâine* apare fără excepție, în cele două lucrări, ca *pâne*: „pui două sau trei mâni de *pâne* muiată în lapte" (K&N R 58 / 29); „taie câteva bucăți de coajă de *pâne* rotund" (MD R 1 / 5).

Împrumuturile din ***turcă*** sunt, în ansamblul elementelor împrumutate, preponderente numeric, în textele ambelor lucrări: *astar*(*iu*) „pânză de in sau cânepă", *băcălie* „prăvălie de produse alimentare"[1], *belte* „preparat închegat din zahăr şi din sucul unor fructe; peltea", *but* „coapsa de dinapoi a anumalelor rumegătoare", *calup* „vas", *cârmâz* „materie colorantă roşie", *chiup* „vas mare de forma unei amfore", *fistic* „fruct cu sâmbure verde uleios" (formă care s-a impus ulterior, întrebuințată în ambele lucrări alternativ cu varianta etimologică, *fâstâc*), (*h*)*arpagic* „ceapă mică obținută din sămânță", *macava* „carton gros", *midii* „scoici de mare comestibile", *mezelec* „gustare, aperitiv", *pătlăgele negre* „vinete", *sahan* „vas metalic", *trahana* „aluat nedospit pentru tăiței", *tocmagi* „tăiței de casă", constituie stocul comun al ambelor lucrări; *băcălie*, însă, nu apare în lucrarea comună, în care avem a face cu apariția în formă etimologică a unui alt turcism, *rahatlocum*, impus ulterior în limbă sub forma trunchiată, *rahat.*

Din ***ungureşte*** sunt considerate *caralabă* „gulie", *a făcălui* „a zdrobi legumele pentru a le face piure", *mai* „ficat", *şip* „sticlă, borcan", *şoldan* „pui de iepure", iar pe seama ***influenței ucrainiene*** au fost puse: *crohmală* „scrobeală", *povidlă* „magiun", *slifcă* „smântână". Elementele lexicale ***neogreceşti*** sunt puține: *anghinare* şi *marolă* (*marulă*). Toate formează un stoc lexical comun, cunoscut şi utilizat de toți cei trei autori.

De remarcat că majoritatea acestora a intrat fie în vocabularul pasiv, fie cunoaşte un areal actual de circulație redus la jumătatea nord-estică a teritoriului lingvistic şi, cu puține excepții, este incompatibilă cu uzul normat al limbii. Cunoaşterea acestor lexeme reprezintă însă una dintre cheile înțelegerii acestor texte.

6. Concluzii. Observații

După cum era de aşteptat, lucrările supuse analizei conservă numeroase arhaisme fonetice, morfologice sau lexicale comune, precum şi trăsături proprii idiolectului fiecărui autor: *a anina, a cerca,* de pildă, se regăsesc în lucrarea postelnicului, nu şi a celor doi

[1] Cuvânt care se poate regăsi numai în lucrarea postelnicului şi exclusiv în această variantă fonologică; forma actuală, literară, *băcănie*, este ulterioară, formată, probabil, prin analogie (Suciu 2010: 85).

BDD-V1127 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.187 (2026-01-06 22:29:49 UTC)

coautori care însă păstrează ca particularități constante rostirea moale a lui *r* final (*astariu*, *cuptoriu*, *piperiu* apar exclusiv în această formă în lucrarea colectivă), sau preferă variantele fonetice ce prezintă trecerea lui *ă* aton la *a* (*zahar* sau *patlagele* de exemplu, nu apar în lucrarea colectivă şi cu alofonele lor literare).

Ocolirea permanentă a consemnării în scris a variantelor care prezintă palatalizarea labialelor (cele câteva exemple prezentate mai sus, mai frecvente în cuprinsul lucrării postelnicului, pot fi considerate aproape ca scăpări, variantele literare fiind mai numeroase), arată că, deşi fenomenul nu le era necunoscut acestor autori, exista o certă tendință de eliminare a acestei particularități, considerată probabil incompatibilă cu aspectul scris. Acest fapt ne sugerează că toți aceşti autori aveau conştiința existenței unei norme active la acest nivel al limbii.

Ceea ce particularizează ambele lucrări în ansamblul volumelor gastronomice ulterioare este modalitatea aparte de structurare a frazei: pe de o parte, avem a face cu imitarea unui model străin, pe de altă parte însă, intervenția autorului autohton este de aşa manieră că particularitățile eufonice existente în lucrarea tradusă nu vor mai fi atinse ulterior decât incidental, la nivelul acestui tip de alcătuiri.

BIBLIOGRAFIE

DA – Academia Română, *Dicționarul limbii române, A-C, F-L (L-lojniță)*, Bucureşti, Editura Socec şi Sfetea, 1913 ş.u.

DLR – Academia Română, *Dicționarul limbii române, serie nouă,* Bucureşti, Iaşi, 1965 ş.u.

K&N – Mihail Kogălniceanu, Kostache Negruzzi, *Rețete de bucate boiereşti: 200 Rețete cercate de bucate, prăjituri şi alte trebi gospodăreşti, tipărite cu cheltuiala şi îngrijirea unei societăți de iubitori de înaintirea şi strălucirea neamului românesc,* Ediția a VI-a, îngrijită de Rodica Pandele, Bucureşti, Editura Vremea, 2007 (trimiterea se referă la numărul rețetei urmat de cel al paginii).

MD – *Rețete cercate în număr de 500 din bucătăria cea mare a lui Robert, întâiul bucătar al curții Franției, potrivit pentru toate stările, traduse de postelnicul Manolachi Drăghici*, ediție de Olga Rusu şi Constantin-Armand Vizitiu, Iaşi, Editura Opera Magna, 2005.

Suciu, Emil, 2010, *Influența turcă asupra limbii române. Dicționarul cuvintelor româneşti de origine turcă,* Bucureşti, Editura Academiei.

TDR – Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românescă,* Craiova, Editura „Scrisul Românesc”, 1984.

LEXICAL AND PHONO-MORPHOLOGICAL ARCHAISMS IN THE FIRST ROMANIAN COOKERRY-BOOKS

(*Abstract*)

Written and printed in Moldavia at the middle of the 19th century, at Jassy, the language of the first two Romanian cookery books are full of numerous archaic and regional features. Nevertheless, confronted with the regular characteristics of the 19th century Moldavian dialect, one realizes that the authors of these set books had a certain tendency to avoid some regional characteristics, especially phonetic ones, considered, probably, non-literary. The present article emphasizes both common and specific features of these cookery-books, from the actual standard language point of view.

BDD-V1127 © 2014 Editura Universității din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.187 (2026-01-06 22:29:49 UTC)